

Jean Calvin (1509-1564) – i 500-året for hans fødsel

Lektor, lic.theol. Ninna Jørgensen

Abstract: This article offers an introduction to Calvin's life and thought in the 500th anniversary of his birth. Attention is called to his self-understanding in the *Commentary to the Psalms*, which he refers to as an "anatomy of the soul", well suited for prayer – a consideration, which was central in his theological outlook. Calvin's Humanist background and engagement in the Reform movement, his exile and battles against enemies inside and outside the congregation are described, and a survey of his theology given along the lines of *Institutio*. This includes the "double recognition" of God as Maker and as Saviour, providence being an essential part of the first, predestination of the second. The life of the Christian is unfolded both as an individual and as a member of a congregation, which praises God in music. Finally the question of secular authority is discussed.

Key words: Jean Calvin – 500th anniversary – Commentary to the Psalms – Institutio.

I

I forordet til en Salmekommentar fra 1558 har Calvin skildret sit liv i ét langt stræk, som han selv opfattede det. Han portrætterede sig selv som en ængstelig og sky boglærd, som gang på gang mod sin vilje og natur blev tvunget til at stå frem i offentlighedens forreste række. Normalt var han tilbageholdende med oplysninger om sig selv,¹ men i forordets åbenhjertige selvportræt identificerede han sig med den David, som han så som den mest fremtrædende forfatterpersonlighed bag Salmernes ekspressive ytringer. Idet han mente at genkende stationer i sit eget liv i de historiske beretninger om kongens liv, inddrog han både dem og sine egne erfaringer i sin tolkning af Salmernes tekst. Først og fremmest fandt han nemlig – lige som generationer af

1. Jf. John Bouwsma, *John Calvin. A Sixteenth Century Portrait*. (Oxford: University Press 1988), 32-48

kristne fra kirkens begyndelse har gjort det – mål og mæle i Salmerne egen ordlyd. Her var ingen menneskelig erfaring udeladt.

“Jeg har vænnet mig til”, skriver han, “at kalde denne bog ‘En anatomi af alle sjæledele’; for der er ikke én følelse, som nogen kan være sig bevidst, som ikke er repræsenteret her som i et spejl. Eller rettere: Helligånden har her fremmanet al den gru, sorg, frygt, tvivl, håb, bekymring, forvirring, kort sagt, alle de forstyrrende følelser, som menneskers bevidsthed plejer at berøres af.”²

Anderledes end de andre bibelske skrifter, hvor Guds tjenere åbenbarer hans vilje, er Salmerne udtryk for forfatternes indre, som de blotlægger i påkaldelsen af Gud. Dermed fungerer de også som de bedst tænkelige guider i bønner, hvis dobbelte afsæt er menneskers nød og deres tillid til Guds løfter. Calvins personlige erfaring er her identisk med det væsentlige element i hans samlede lærebygning, som bønner eller den psykiske side af gudsforholdet udgør.

Calvins skildring af sin egen livsbane er yderligere gennemsyret af den forestilling om Guds “særlige forsyn”, som ligger ved roden af hans teologi. Gud har været med i de enkelte begivenheder i hans liv, som fremstår som et overvåget forløb, hvor han er blevet ført ind i en livslang aktiv indsats for at genopbygge kirken. Som David blev hentet fra sin stille anonyme eksistens som fårehyrde og kastet ud i slidssomme kampe både med rigets fjender og forrædere inden for egne rækker, blev den unge reformator “oplært” gennem stridigheder i og uden for menigheden. I denne proces modnedes bevidstheden om at være kaldet til at prædike evangeliet og tage ansvaret for en menighed på sig. Skildringen giver ham anledning til at ømme sig over de knubs, han har pådraget sig i den anledning. Det nager ham, at nogle antaster hans lære om Guds skjulte Forsyn, idet de mener, at han dermed gør Gud ansvarlig for synden. Også prædestinationslæren er upopulær. Han har desuden måttet acceptere inhumane straffe for blasfemi, og “i et fjernt land oppe ved det tilfrosne ocean” er der teologiske lediggængere, der har udsat ham for åben hetz, fordi han ikke har villet acceptere deres opfattelse af nadverspisningen.

Salmekommentarens selvportræt har i høj grad dannet ryggraden i senere biografers tilrettelæggelse af kronologien i Calvins liv, selv om der har været en tendens til at isolere enkeltdata fra den overordnede forståelsesramme, som strukturerer hans erindring, og gøre dem til genstand for særskilt diskussion. Fokus har især været rettet mod to tidlige omstændigheder af betydning for hans “udvikling til reformator”. Den første er en ret lakonisk omtale af en “pludselig omvendel-

2. Jean Calvin, *Commentary on Psalms. The Author's Preface*. www.Ccel.org/ccel/calvin/calcom08.vi.html, besøgt 27.7.2009

se”, hvormed Gud førte ham bort fra en aldeles “stædig” hengivenhed over for papismens skikke og gjorde ham “lydhør”, modtagelig for belæring. Den anden er en dramatisk gengivelse af den scene, hvori reformatoren i Genève, Guillaume Farel, under forbandelses-trussel om Guds vrede manede ham til at blive og hjælpe til i byen, en hændelse, som endegyldigt anbragte ham i centrum af reformati-
 onens videre begivenhedsforløb.³

II

Calvin var franskmænd, og selv om hans navn med rette er knyttet til byen Genève, glemte han aldrig sit nationale tilhørsforhold. Livet igennem var han sig bevidst, at han levede i eksil, og hans bestræbelser på det uddannelsesmæssige område sigtede i høj grad på at yde støtte til sine forfulgte landsmænd i Frankrig.

Han var født den 10. juli 1509 i den lille domkirkeby Noyon i Picardiet som den yngste af fire brødre, og hans fader bestemte ham derfor for en gejstlig løbebane. 12 år gammel påbegyndte han sine studier på universitetet i Paris, hvor han kom i kontakt med humanismen. Han fortsatte sine humanistiske studier ved siden af det jurastudium, som hans fader, som Calvin selv tørt bemærker, i mellemtiden havde fundet ud af var økonomisk mere profitabelt. Det var denne sideløbende beskæftigelse, som dikterede hans videre færd. Han lærte græsk og hebraisk og kunne ikke prise den latinlærer højt nok, som havde lagt grunden til hans sikre sprog. Hans første offentliggørelse var en lærd kommentar til Senecas afhandling *Om mildhed*, som beskæftiger sig med etiske og samfundsfilosofiske problemer. Fra den italienske renæssancehumanisme tilegnede han sig en solid sans for historisk-kritisk sigtning af alle religiøse fænomener og kirkelig dogmedannelse. Ikke ulig Luther underkastede han med tiden selv de kristne keredogmer en velovervejede sproglig og historisk foruden teologisk undersøgelse. Han lod sig forstå, at den klassiske teologiske begrebsdannelse var betinget af en anden tidsalders behov for at stå vagt

3. I den lutherske lærebogstradition har den “pludselige omvendelse” (*subita conversio*) været genstand for en diskussion, der lægger det nær at sammenligne med drøftelsen af Luthers “reformatoriske opdagelse”. Jf. den danske klassiker Hjalmar Holmquist og Jens Nørregaard, *Kirkehistorie II* (København: J.H.Schultz Forlag 1949), 144. Tilsvarende den nyere tyske lærebog Wolf-Dieter Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte Bd. 2*, (Gütersloh: Chr. Kaiser 1999), 343. Bouwsma (op.cit. pp. 12-13) slår til lyd for en mere nuanceret læsning af erindringen i forbindelse med den unge Calvins samlede udviklingsforløb.

om troen. Begrebsafklaringen var ganske vist essentiel; ikke desto mindre følte han hen imod slutningen af sin karriere som dogmatisk pennefører trang til at tilkendegive, at “[j]eg for længe siden og gentagne gange har erfaret, at alle, som uafledeligt skændes om ord, er værter for en hemmelig gift” (Inst I,13.5).⁴

Antageligt har Calvin stiftet bekendtskab med lutherske tanker senest i begyndelsen af 1530'erne. Men det var primært bibelhumanismens tanker, der prægede den kreds af reformtilhængere i Paris, som han knyttede sig til, og som i øvrigt støttedes af den franske konge Frans I.s søster Marguerite d'Angoulême. Calvin udtrykte sig anerkendende om Luther – til en vis grænse, idet hans fremtræden på et givet historisk tidspunkt nødvendigvis måtte føre begrænsninger med sig – og så i ham en væsentlig initiator for den kirkelige fornyelsesbevægelse, som han selv var en del af. Da omkredsen i Paris blev associeret med luthersk kætteri og udsat for forfølgelse, rejste Calvin bort og sørgede for at afvikle den økonomiske forbindelse til kirken, som udgjordes af de midler, der var henlagt til ham i Noyon. En utvetydig markering af protestantisk tro fulgte dernæst med beslutningen om at offentliggøre den redegørelse for kristen troslære, som han skrev på, sammen med et offentligt brev til den franske konge. Dermed gav han på én gang sit værk status af en klassisk “apologi” over for en regent, som forfølger de kristne uden at kende sandheden om dem, og en bekendelse af de lærepunkter, han skønnede nødvendig for de kristnes oplæring. *Institutio* (instruktionsbog eller katekisme) blev udgivet i Basel i 1536 med den fulde titel “Instruktionsbog i den kristne religion, indeholdende en næsten fuldkommen sum af kristen fromhed og hvad det er nødvendigt at vide med hensyn til sjælens frelse. Et værk, som kan anbefales at læse af alle personer, der er nidkære for fromheden, offentliggjort for nylig”. Bogens undertitel lægger sig både op ad de senmiddelalderlige lægmandshåndbøger og de lutherske katekismer, som blev revet bort, når de først kom på markedet. Efter Calvins og mange andres opfattelse tørstede folk netop efter ordentlig litteratur til støtte for deres fromhed – det ord, der ikke tilfældigt går igen i titlen.

Institutio lagde i høj grad grunden til Calvins offentlige karriere. Det er også denne bog, der er blevet stående som monumentet over calvinsk teologi. Den første version er klart inspireret af Luthers kateketiske arbejde. Men Calvin blev ikke stående her, han fortsatte arbejdet på den, udvidede og finpudsede den det meste af sit liv. Re-

4. *Institutio* citeres her efter 1559-udgaven. Nyeste engelske oversættelse er: John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, vols. 1-2, ed. John T. McNeill., transl. Ford Lewis Battles (London : Westminster John Knox Press,2006). Heri findes også en informativ indledning, som nærværende artikel står i gæld til.

visionsarbejdet til dette hovedværk udgør således ved siden af Salme-kommentarens selvportræt den anden oplagte mulighed for at organisere udviklingen i hans teologiske arbejde i et kronologisk, biografisk forløb.

En første station i dette udviklingsforløb markeres af hans samarbejde med Farél om reformationen i Genève 1536-38. Det Genève, Calvin kom til, var en livlig handelsby på omkring 10.000 indbyggere (Bouwsmas, 19; Hauschild, 198). Under indflydelse af det tysktalende Schweiz og med dynamoen Bern som støtte var den begyndt at nærme sig en zwingliansk præget reformation (det vil sige med byrådets aktive medvirken) og frigøre sig fra lensherre og biskop, uden dog at kunne opnå indlemmelse i Edsforbundet. Reformationsbevægelsen fik yderligere næring fra den franske minoritetsgruppe, som Farél var præst for. Men gnidningerne var betydelige, bl.a. var Calvin betænkelig ved byrådets indflydelse på kirken. Striden tilspidsedes i spørgsmål om nadverforvaltning og kirketugt og endte med, at både han og Farél blev udvist af byen.

Trods sin egen fornemmelse af at have spillet fallit som præst, blev Calvin snart igen overtalt til at kaste sig ud i det kirkelige arbejde. Denne gang kom kaldelsen fra den tyske teolog Martin Bucer, der oprindeligt var blevet vundet for reformationen ved at opleve Luthers optræden ved Heidelbergdisputationen i 1518, men som siden havde udviklet en selvstændig reformationstype i den store fristad Strassburg. Opholdet blev af fundamental betydning for Calvin, ikke blot i teologisk, men også i organisationsmæssig og liturgisk henseende. Det var her, konturerne til den fremtidige reformerte kirke blev til, og han kom til rette med nogle af de spørgsmål, der havde spændt ben for ham i Genève. Ved siden af eksegetiske forelæsninger, bl.a. over Romerbrevet, udarbejdede han nu en ny udgave af *Institutio*, som bærer præg af en intensiv beskæftigelse med kirkefaderen Augustin, herunder også en ny interesse for læren om prædestinationen i forbindelse med tolkningen af Romerbrevet.

Allerede i 1541 blev Calvin kaldt tilbage til Genève, hvor han blev til sin død i 1564. Med sig havde han sin hustru og hendes børn fra første ægteskab, som han var "papfar" til – Bucers Strassburg var et foregangssted, når det gjaldt præsteægteskaber. Forholdet ser ud til at have været lykkeligt. Han blev selv far flere gange (børnene døde som små), og breve vidner om, hvor svært han havde ved at komme sig over tabet af hustruen i mange år efter hendes død.

I Genève genoptog han sit arbejde med *Institutio* ved siden af en omfattende virksomhed som prædikant, sjælesørger og bibelkommentator. Slutversionen, som han også selv erklærede sig tilfreds

med, er fra 1559 og danner grundlag for den lærde verdens referencer til værket i dag.

III

En amerikansk teolog ved navn Ford Lewis Battles holdt gennem en årrække semesterkurser over 1559-udgaven af *Institutio*. Forudsætning for og formål med kurserne var at nå igennem hele *Institutio* for dermed at overskue Calvins teologi i sammenhæng, frem for at "plukke" enkelte teologiske "loci" ud af det store værk. Fra en luthersk tradition kunne man bagklogt tilføje, at udvælgelsen af sådanne "loci" heller ikke nødvendigvis er dækkende for den vægt og sammenhæng, de pågældende emner indtager i Calvins egen samlede lærefremstilling. Efter Battles' død vedblev forespørgslen efter hans oversigt over værket. Der er nærmest tale om en optegnelse af de enkelte kapitler med underafsnit og uden yderligere kommentarer. Denne oversigt fylder 400 sider.⁵

Det er, alene med dette in mente, ikke nemt at pege på et enkelt ledemotiv i Calvins teologiske tankebygning. Men hvis man alligevel skal identificere en nerve i hans engagement, er det den overbevisning, at Gud er umiddelbart vedkommende. Han er med i alt, hvad der sker, i universet, i naturens kræfter, i menneskets verden, både i de storpolitiske dramaer og i den enkeltes trivielle trakasserier i det daglige liv. At opdage Gud som denne vedkommende magt er den mest fundamentale og den naturligste af alle indsigter. Teologi drejer sig ikke om filosofiske spekulationer, men om, hvad det er gavnligt at kende til for "det fromme sind". "Hvad er Gud? De, der stiller dette spørgsmål, leger kun med tomme spekulationer ... Snarere skulle vort kendskab tjene til først at indgyde os frygt og ærbødighed, dernæst til at søge alt godt fra ham og kreditere ham for det, når det opnås" (Inst. I.2.2).

Opdagelsen af Gud går hånd i hånd med menneskets erkendelse af sig selv, som umiddelbart afslører, at der er noget, der er større end det selv, som har skabt det og holder det oppe. Samtidig bliver dets mangler og svagheder så iøjnefaldende, at det søger dette større. Calvin omtaler en række fænomener i denne proces i overensstemmelse med den klassisk teologiske tænkning, som ofte betegnes som "naturlig teologi". Den er udtryk for et potentiale, som Gud har lagt i menneskets natur. Havde mennesket udviklet sig, som Gud havde skabt

5. Ford Lewis Battles, *Analysis of the Institutes of the Christian Religion of John Calvin* (Philipsburg: P&R Publishing Company 2001).

det før syndefaldet, ville det umiddelbart have fattet ham som den gavmilde skaber og opretholder af alt. Selv som det er nu, er der intet folk, der er så primitivt, at det ikke har en fornemmelse af det numinøse.

Det væsentlige er, at Gud meddeler sig. Det sker gennem hans skaberværk og hans gerninger, hvormed han “gør sig nær og kendt for os” (Inst. I.1.9). Da den naturlige gudserkendelse er beskadiget af syndefaldet, er mennesket ikke i stand til at tyde naturens bog klart, og Gud har derfor yderligere meddelt sig i Skriften, som Calvin sammenligner med et par briller, der gør et flimrende billede klart for læseren. Dette “klarsyn” er nødvendigt, hvis man skal forholde sig til den sande Gud og ikke forveksle ham med de forestillinger, menneskets naturlige bevidsthed om det numinøse kan føre med sig, og som må klassificeres som “overtro”.

Calvins argumentation røber hans udgangspunkt i renæssancehumanismen med dens ny sans for kommunikationens væsen og med retorikken som orienteringspunkt for beskæftigelsen med de bibelske tekster. Guds ord til mennesker er noget, der rykker og gør relevant. Allerede i beskrivelsen af den gudserfaring, som den naturlige selverkendelse fører frem til, griber Calvin til Skriftens vidnesbyrd om karakteren af menneskers møde med Gud. Han finder den i den beskrivelse af total overvældelse, som “de hellige” giver udtryk for, sådan som man fx finder dem i forbindelse med de gammeltestamentlige profeters kaldelsesberetninger. Den intense beskæftigelse med den historiske person bag bibelteksten, som vi også så demonstreret ovenfor i Salmekommentarens indledning, er fundamental for Calvins bibelsyn og –brug. Selv om han med stor konsekvens hævdede, at den kanonisk fastslåede skriftsamling var identisk med det, som Gud ønskede at meddele – hverken mere eller mindre – faldt det ham ikke ind at foreslå noget i retning af verbalinspiration. Han læste konsekvent Biblen som tekster, der var skrevet af mennesker af kød og blod. Disse mennesker havde været grebet af Guds ånd, og de vidste, hvad de havde haft at gøre med, men de var og forblev historiske. Når Calvin skal understrege Skriftens suveræne autoritet over for andre autoriteter som fx Kirkens i kanondannelsen, henviser han til, at Skriften bevidner sin egen sandhed på samme måde som sort og hvidt bevidner deres egen farve.

Orienteringspunkt for så vel det nære, banale hverdagsliv som det universelle udblik er altså bevidstheden om at være et produkt af Gud med dertil hørende fordringer og omsorg. Denne lydige gudserkendelse under Skriftens vejledning må under ingen omstændigheder blandes sammen med erkendelsen af Gud som frelsens ophav, som kun tilegnes gennem troen på Kristus. Calvin taler om en “dobbelt”

eller “tofold” erkendelse (*dupplex...cognitio*). Den korresponderer nøje med hele Institutio’s opbygning, hvor første bog er helligt kendskabet til “Gud Skaber” – med en meget udførlig redegørelse for Forsynet som væsentlig, afsluttende del – og med anden bog helligt “Gud Frelser”. Calvin foregriber eksplicit denne orden i forståelsen i indledningen til sin redegørelse om Gud som Skaber: “Jeg berører endnu ikke den form for viden, hvormed mennesker, der i sig selv er fortabte og fordømte, omfatter Gud som Frelser i formidleren Kristus. Men jeg taler kun om den første og enkle viden, som selve naturens orden ville have ledt os til, hvis Adam var forblevet hel” (Inst. I.2.1).

Denne “første viden” bliver først til en fuld erkendelse af Gud i lyset af læren om fald og forsoning: “Da vi er faldet fra livet til døden, ville hele den viden om Gud Skaber, som vi har diskuteret, være nyttesløs, dersom troen ikke fulgte efter, den tro som viser os Gud vor Fader i Kristus” (Inst. II.2.6).

Svarende til den indledende diskussion af, hvorledes erkendelsen af Gud som Skaber opstår som frugt af en spirende selverkendelse, indledes anden bogs redegørelse for Gud som Forløser med den specifikke selverkendelse, der tager form af syndserkendelse, og som ydmyger mennesket i bevidstheden om, at det intet selv kan udrette. Denne ydmygelsesproces ses som et nødvendigt forberedende stadium til modtagelsen af troen på Guds frelse i Kristus alene.

Det er stadig synligt, at Institutio’s orden oprindeligt har fulgt Trosbekendelsens tre-leddede struktur, idet dens tredje bog ret beset er viet Helligåndens gerning. Den beskæftiger sig med, hvordan det indre menneske får del i nådens midler, således at forkyndelsen af Kristus ikke blot forbliver en ydre, historisk oplysning, men virkeliggøres i praktisk livserfaring i den enkelte. Ekklesiologien behandles i en fjerde bog naturligt i forlængelse heraf, men som en selvstændig del, der sigter mod de “ydre midler, Gud har indstiftet for at kalde og bevare os i samfund med Kristus”. Til disse ydre midler hører også sakramenterne. Hertil er føjet en særskilt redegørelse for den verdslige øvrighed som pendant til den kirkelige.

IV

I forbindelse med bekendelsen af troen på Kristi død og begravelse foregriber Calvin den ekstensive udnyttelse af tankegangen i Rom 6,4-6, som han også lægger til grund for sin redegørelse først for det kristne liv og derefter for dåben (i denne rækkefølge!).

Den kristnes delagtighed i Kristi død er begyndelsen på en virksom tilintetgørelse af det gamle menneske, som “burde være manifest i alle kristne, med mindre de vil gøre hans død unyttig og ufrugtbar” (Inst. II.16.7). Calvin betegner også denne effekt som “dødelse (*mortificatio*) af kødet”, men ikke uden at tilføje, at den indbefatter opstandelsen til et nyt liv i ånden, idet både død og livsfornyelse suger næring af Kristus som grenen af den rod, den er indpodet på (Inst. IV.15.5). Det ene kan ikke være uden det andet (Inst. II.14.13).

Hvad indebærer det i praksis at leve med bevidstheden om, at Guds ånd således heler den oprindelige gode natur med dens gudbilledlighed i det frelste menneske? En del af den redegørelse, Calvin har formuleret som svar på dette spørgsmål (Inst III, vi-x.), er udgivet særskilt under navnet “Den gyldne lille bog om det kristne liv”. Her uddybes, hvad det vil sige at leve i stadig kamp mod synden i det gamle menneske og fornyelsen i oprejsningen af det ny. Men der er ikke tale om det, man normalt forstår ved et “puritansk” livssyn. Redegørelsen indeholder tværtimod et skarpt opgør med al livsfornægtende tænkning. Guds gode gaver har ikke bare til formål at holde os i live, men også at være en fryd for sanserne: “Hvis vi nu grunder over, hvilket formål Gud har haft med at skabe maden, så finder vi, at den ikke blot skal forsyne os med det nødvendige, men også skal være til glæde og fornøjelse, ... Græsser, træer og frugter er, ud over fra deres forskellige anvendelsesmuligheder, en fryd for øjet og dufter herligt.” Han henviser også til, hvorledes Sl 104 priser vinens virkning. Om alle Guds gode gaver gælder, at man skal glæde sig over dem. Overdreven brug fordømmes selvsagt – det har eksempelvis aldrig været smart at drikke sig fuld og dum – men hans ærinde er ikke at moralisere, men først og fremmest at stemme til lovprisning.

Redegørelsen for det kristne liv domineres i høj grad af bønner, som er troens vigtigste “øvelse”, ja, uden hvilken der slet ikke kan være tro. Her er Fadervor integreret som “master”. Under henvisning til den ledende tanke i hele dette afsnit om Helligåndens virke, nemlig at den som “adoptionens ånd” (Rom 8,15) giver den troende vished for sin frelse, må den nødvendigvis være en bøn i Jesu navn. Det er jo ham alene, der har banet vejen for dette Gudsforhold. Calvin er imidlertid trods sin vanlige eksegetiske omhu ikke så interesseret i bønnens ordlyd som i fænomenet bøn. Hans behandling antager nærmest karakter af pastoral vejledning, idet han tager sådanne fænomener op som udholdenhed i bøn og tvivl om bønghørelse. Med aldrig svækket energi insisterer han på, at den troende må holde fast, selv om der tilsyneladende er lukket af i den anden ende. Bønghørelse i sig selv er ikke nødvendigvis et tegn på Guds velvilje, og den bedende må vente med tålmodighed, indtil Herren efter mange trængsler

måske lader en flig af sin sødme blive ham/hende til del. Næsten som i mystikken henviser han til Hannahs sang i 1. Sam 2,6: “Herren gør død og gør levende”.

Den nærmere diskussion af den dobbelte prædestinationslære finder sted i forlængelse heraf og udgør afslutningen på gennemgangen af det kristne liv. Det vidner om Calvins store overblik, at den er placeret som en slags parallel til “den første gudskundskabs” diskussion af Forsynet i Institutio’s første bog, således at den til dels genoptager tankerne fra denne i den ny situation, som “den anden gudskundskab” anbringer den troende i. Til denne viden hører jo, at frelsen alene beror på Guds barmhjertighed og evige forudbestemmelse. Med hensyn til – fx af pastorale grunde – at dæmpe denne lære lidt ned, fx ved at tale om “forudviden” frem for “forudbestemmelse” eller forbeholde drøftelsen af den for teologerne, mener han, at noget sådant er at gå Guds pædagogik i bedene. Hvordan kan der stå noget i Skriften, som Gud ikke har ønsket, at hans frelste skulle vide besked med? Skriftens ordlyd bør uden hensyn til andet angive det nøjagtige mål for, hvad der er sund lære og hvad der er usunde spekulationer. Men det er også, netop af pastorale grunde, en misforståelse ikke at prædike åbent om denne lære. Det kristne liv kan ikke leves uden den vished, som kun “adoptionens ånd” kan give én, nemlig at være tilgivet, frelst og evigt i Guds skærmende hånd. Derfor er det også på dette sted i Institutio, at læren giver mening. For Calvin fremstår den dobbelte prædestinationslære som den yderste garanti for bevidstheden om at være Guds elskede barn, som ikke mere kan falde ud af Guds nåde, den bevidsthed, som han især betoner i forbindelse med bønnens tillid til Gud som Fader, og som han oprindeligt konciperede i sin udlægning af Romerbrevet, “hvor Ånden vidner sammen med vores ånd om, at vi er Guds børn” (Rom 8,16).⁶

V

Af Guds gaver til at stemme mennesket til glæde og lovsang gennem sanselig skønhed er musikken formentlig den ypperste. Den første bog, Calvin lod udkomme i forbindelse med sit engagement som præst for den franske eksilmenighed i Strassburg, var et psalter – en salmebog, der foruden Trosbekendelsen og De ti Bud indeholdt en række bibelske salmer i versemål på fransk og med noder. De blev

6. *Ioannis Calvini in Novum Testamentum commentarii ad editionem Astelodamensem*, vols. 5-6, ed. A. Tholuck, Berlin 1834. Engelsk oversættelse: John Calvin, *Commentary on Romans*. Transl. and ed. by John Owen, ccel.org/calvin/calcom38.i.html, besøgt 12.8.2009.

grundlaget for den senere "Genève-" eller "Huguenot-" salmebog. Tanken var, at disse tekster, som fremover udgjorde den reformerte kirkes liturgiske basis, var folkets bønner og skulle kunne bruges både i kirke og hjem, ja, selv på markerne. Derfor skulle de frem for alt være på folkets eget sprog. Calvin afviste pure, at der kan opnås opbygelse i gudstjenesten gennem led, der ikke har et klart og forståeligt budskab. Det ville imidlertid være en misforståelse at tolke dette krav til forståelse intellektualistisk. For Calvin var gudstjenesten først og fremmest en sag for "hjertet", og derfor priste han også den sungne bøn over den blot talte. "Vi ved af erfaring", skriver han, "at sangen har stor kraft og spændstighed til at bevæge og opflamme menneskers hjerter til at påkalde og prise Gud med en større og mere glødende iver". Med Augustin ville han skelne klart mellem den verdslige eller ligefrem frivole musik, der tjener til at underholde ved bordet, og den, der synges i kirkerne i Guds og engles nærvær. Og dog plæderede han for en mere udstrakt brug af sangen end til kirkelig brug alene. Salmerne kunne også i dagligdagen løfte hjertet til Gud og til betragtningen af hans gerninger og bringe trøst og styrke mod verdslige fristelser.⁷

Anråbelsen af Gud er båret af den enkeltes inderlige glød, men den udgør tillige en kollektiv udfoldelse i menighedens fællesskab. De troende har ikke i deres adoptionsvilkår fået befaling til at tiltale Gud som "Min fader!", men som "Vor fader!", betonedede allerede den latinske kirkefader Cyprian i det 3. århundrede. Det var ham yderst magtpåliggende at afvise enhver religiøs "ydelse", som i praksis brød kærlighedens bånd mellem brødre. Calvin genoptog denne argumentation sammen med det mere kendte dictum fra samme kirkefader, at "ingen kan have Gud som Fader uden at have Kirken som moder". Han understøttede et langt stykke hen ad vejen sin opfattelse af kirken under udnyttelse af denne metafor. Dens opgave er at "ernære" Guds børn med åndelig føde, lede dem, opdrage dem, undervise dem.

Med "kirke" menes her den synlige forsamling af troende på ét sted. Calvin anerkender, at den ikke er identisk med den Kirke, som udgøres af summen af de forudbestemte til frelse, og som derfor også indbefatter døde. Hvem de frelste er, kan ingen (i princippet!) vide sikkert. Men Gud har forordnet, at der skulle være en lokalitet, hvor hans ord kunne prædikes, og sakramenterne forvaltes. Hvor disse to "kendetegn" er til stede, er kirken, og ingen kan tillade sig at sidde

7. *Les Pseaumes mis en rime françoise par Clément Marot et Théodore de Bèze* findes i en facsimilie-udgave fra 1565 med et forord af Calvin. Det er oversat i www.fpcr.org/blue_banner_articles/calvins.htm.

den, dens råd og revselse overhørig. Det bemærkes, at kirketugten indgår i denne karakteristik af kirken og dens domæne, selv om den ikke figurerer blandt dens “kendetegn”:

Hvordan den [den lokale menighed] end måtte være – hvor forkyndelsen af evangeliet høres med respekt og sakramenterne ikke forsømmes, dér ses for indeværende en kirke, der ikke er tvetydig eller bedragerisk i sin form; og ingen har lov til at forkaste dens autoritet, lade hånt om dens formaninger, modstå dens råd eller tage dens revselse let – endnu mindre: forlade den og bryde dens enhed. For Herren skatter sin Kirke så højt, at han regner den for en forræder og frafalden fra kristenheden, som hovmodigt forlader en kristen menighed, for så vidt som denne værner om Ordets sande tjeneste og sakramenterne. Han agter dens autoritet så højt, at han anser sin egen for at blive indskrænket, når den krænkes (Inst. IV.1.10).

De to “kendetegn” udgør “ydre” midler, som Gud har forordnet med henblik på at omsætte Kristi forsoning til en virksom realitet for de troende. Sakramenterne opfattes på linje med prædikenen for forkyndelse. De taler direkte til sanserne ved hjælp af et umiddelbart forståeligt symbolsprog og modtages i tro med en reel og følelig ændring af den enkelte til følge. De troende forbindes med Kristus og optager næring fra den rod, som er Kristi legeme ofret for syndernes forladelse og genopstanden til nyt liv. Ifølge Calvin befinder dette legeme sig efter himmelfarten i Himlen; men det hindrer ikke, at tilstrømningen fra det er virkelig og ikke blot et tegn. Kristus har nemlig magt til at løfte de troende op til sig til fællesskab med ham i Himlen og lade dem få del i sit liv dér. Derfor er der heller ikke nogen grund til, som de lutherske teologer gør det, at trække hans legeme ned på jorden for at indeslutte det i nadverelementerne. Calvin irriteres grænseløst af deres “opfindelse” af en “absurd” måde at æde og drikke på, og af at de (i den såkaldte ubikvitetslære) reducerer Kristus til et “fantom, som er berøvet sin egen krop” for dermed at sikre sig, at hans tilstedeværelse i nadverelementerne er virkelig. Helst ville han undgå denne diskussion, som han vitterligt finder forvrøvlet (Inst. IV.17.7). Han går ind i den med det forbehold, at der er tale om mysterier, der ikke kan fattes adækvat i ord og ikke rummes af menneskets forstand – og i sin opsummerende og lettere fortvivlede tilbagevisning af, at han, af alle mennesker, skulle nægte Kristi virkelige tilstedeværelse og forening med de troende i nadveren, afslutter han med en personlig bekendelse:

Hvis nogen nu skulle spørge mig, hvordan dette finder sted, vil jeg ikke skamme mig over at bekende, at dette mysterium er for højt til at fatte

for min forstand og til at forklare med ord. For at sige det ligeud: Jeg føler det, snarere end jeg forstår det (Inst. IV.17.32).

VI

Lærte Calvin modstandsret mod ugudelige tyranner? Dette spørgsmål er yderst berettiget på baggrund af den calviniske verdens videre historie.

Calvin hylder lige som Luther en "to-regimente-lære", hvori det ydre, legemlige menneske har bestemte behov, der skal tilgodeses, for at det kan overleve på en anstændig måde. Hertil hører en myndighed, der kan sikre det mod fjender og forbrydere og i øvrigt sørge for, at samfundet ikke går til i blasfemi og moralsk dårlighed. Som det klart fremgår af Det Nye Testaments brevlitteratur (Rom 13,1-6; 1 Pet 2,13-17), vil Gud have den verdslige øvrighed æret og tåler intet oprør mod den, ligegyldigt hvor perverteret og tyrannisk den end måtte fremtræde.

Calvin var drevet i eksil, og hans landsmænd blev forfulgt og henrettet for deres tro ligesom apostlene. Calvin "retfærdiggør" i forlængelse af sin forsynstanke lidelserne med, at en tyrans utålelige styre jo meget vel kan være et udtryk for Guds vrede eller nådige tugtelse. Ikke desto mindre styrtes tyranner de facto, og dette sker også med Guds vilje og efter hans forsyn, hvad enten nu en oprører uretmæssigt tiltager sig myndighed og dermed sig selv uafvidende udfører Guds planer, eller der er udgået en særlig kaldelse fra Gud, således som den, Moses fik, da han førte Israel ud af Ægypten. Ingen fyrste skal derfor tro sig sikker i sin magt. Gud indsætter ganske vist øvrigheden – men han afsætter den også. Dette skal være en trøst for gudfrygtige fyrster, der kender deres plads i forhold til Gud, og en stadig formaning til de ugudelige: "Lad fyrsterne høre og frygte!" (Inst. IV.20.31).

Calvins statskundskab har desuden en historisk side, som han bringer mere i spil i sin politiske orientering, end hans reverens til Paulus og Peter umiddelbart lader ane. Som de fleste humanister var han dybest set republikaner. Han var opmærksom på, at der allerede i antikken blev etableret lovlige organer med henblik på at bremse regenters enevældige magtudfoldelse, og han kunne kun støtte noget sådant. Sådanne organer kan – i modsætning til det kristne enkeltindivid – yde effektiv modstand mod en regents umådeholdne magtudfoldelse. Hvordan dette så nærmere skal forstås, er af gode grunde omdiskuteret!

Ultimativt gælder, at man skal “adlyde Gud mere end mennesker” (ApG 5,29). Denne henvisning – den næstsidste i *Institutio* – er forbundet med en række gammeltestamentlige eksempler på (civil) lydighedsnægtelse over for en ugudelig herskers krav. Den krones af en henvisning til 1 Kor 7,23, som Calvin anbringer som den sidste sætning i hele sit værk. Dermed opsummerer han sine samlede betragtninger over “den dobbelte gudskundskab” i den ånd, der oprindeligt fik ham til at træde frem og henvende sig til Frans I: “Vi er forløste ved Kristus til den høje pris, som forløsningen kostede ham, for at vi ikke atter skal lade os føre i trældom af menneskers onde begær – end sige underkastes deres ugudelighed”.